

معرفی و نقد کتاب

مسئله‌شناسی مطالعات سیاسی اسلام

مؤلف کتاب: دکتر سیدصادق حقیقت

تهران: بوستان کتاب، چاپ دوم، ۱۳۸۶

تاریخ دریافت: ۱۳۸۸/۱۰/۲

تاریخ تأیید: ۱۳۸۸/۱۲/۸

هدف از تدوین این کتاب یافتن مسائل موجود در حوزه مطالعات سیاسی اسلام و تعیین حدود آنهاست. نویسنده در مقدمه بعد از تبیین اهمیت مسئله‌شناسی به طبقه‌بندی مسئله‌ها پرداخته و متناسب با این دسته‌بندی در پنج فصل به تبیین مسائل هر قسمت می‌پردازد. نویسنده در این کتاب کوشش می‌کند تا مسئله‌های مطالعات سیاسی اسلام در ذهن خواننده به عنوان یک مدخل برای ورود به پژوهش باقی بماند فلذا در نهایت امر نظر خود را بیان نمی‌کند.

مقدمه

نویسنده در مقدمه پس از بیان اهمیت مسائل اندیشه اسلام به خصوص در به چالش کشیدن دیگر مبانی مورد اهمیت به منظور تعیین حوزه کار به بیان تعریف اندیشه سیاسی اسلام می‌پردازد. طبق تعریف مقبول از اندیشه سیاسی، مطالعات سیاسی اسلامی به ۴ گرایش تقسیم می‌شود: یک. فلسفی، دو. کلامی، سه. فقهی و چهار. علمی (اندرزنامه‌نویسی و سیاست تجربی با گرایش اسلامی).

گرایش فلسفه: در دیدگاه نویسنده رهیافت‌های مطالعات سیاسی متفاوت است، یکی از این رهیافت‌ها، عقلی است به این گونه که در این رهیافت به مسائل سیاسی به روش عقلی و بنابر بدیهیات آن نگاه می‌شود. نویسنده این رویکرد را گرایش فلسفه سیاسی می‌نامد.

گرایش کلامی: کلام سیاسی با ادله و روش عقلی و نقلی به اثبات گزاره‌های دینی می‌پردازد و از این جاست که از فلسفه سیاسی فاصله می‌گیرد. البته تعیین مرز دقیق کلام و

فلسفه سیاسی میسر نیست لذا نویسنده یادآوری می‌کند که برخی معتقداند که فلاسفه سیاسی اسلامی، نوعی متکلم سیاسی بوده‌اند.

گرایش فقهی: در این گرایش سعی در تعیین تکلیف عمل مکلفین در عرصه سیاسی از حیث وجوب، حرمت، استحباب، کراهت و اباحه است. برخی از مسائل سیاسی به نحو مستقیم و برخی دیگر به نحو غیرمستقیم با مسائل سیاسی مرتبط هستند.

گرایش تجربی: در این گرایش مطالعات سیاسی به عنوان یک تجربه مورد بررسی قرار می‌گیرد و مسائل این حیطه نیز مسائلی است که دولت‌های اسلامی در عرصه عمل با آن مواجهه بوده و هستند. نویسنده مسائل این گرایش را به دو بخش عمده تقسیم می‌شود: یک. مسائل مربوط به دوران کلاسیک مثل اندرنامه‌ها، و دو. مسائل مربوط به دوران معاصر جهانی‌سازی و جهان اسلام.

تقسیم‌بندی مذکور که مورد قبول اندیشمندان اسلامی نیز هست دارای منطقی خاص می‌باشد که در مقدمه مفصلاً بیان شده است.

فصل اول - مسائل فلسفه دانش‌های سیاسی اسلامی

نویسنده در این فصل ضمن بیان امکان یا امتناع دانش‌های اسلامی و امکان پیوست صفت اسلامی به دانش‌ها، به عنوان یک مسئله به تبیین منطق طبقه‌بندی دانش‌های سیاسی می‌پردازد و معتقد است که علم را به ۳ دسته عقلی، نقلی و عملی می‌توان تقسیم کرد و از همین ۳ قسم، فلسفه، فقه و علم سیاست (گرایش تجربی علم سیاست) به وجود می‌آید. سپس به الصاق قید اسلامی در دانش‌های سیاسی می‌پردازد و بیان می‌کند که برای این کار باید اندیشه سیاسی را به ۴ قسم فلسفه، فقه، کلام و علم سیاست تقسیم کرد. پر واضح است که در قسمت فقه و کلام اختلافی در مورد الصاق کلمه اسلامی وجود ندارد اما اختلاف در ۲ حیطه دیگر است، که نویسنده این امکان الصاق را منوط به مراد دانشمندان از فلسفه سیاسی دانسته و معتقد است که در ۳ صورت این امکان وجود دارد: یک. مراد از فلسفه سیاسی اسلامی فلسفه سیاسی دانشمندان اسلامی باشد، دو. مقصود، فلسفه سیاسی در جامعه

اسلامی باشد و سه. مقصود از فلسفه اسلامی ایجاد و ابداع فلسفه سیاسی با ذهنیت‌های اسلامی باشد.

فصل دوم - مسائل و تاریخ فلسفه سیاسی اسلام

در این فصل نویسنده ضمن بیان مهم‌ترین مسائل فلسفه سیاسی اسلامی هر یک از آن‌ها را تعریف می‌نماید، که ذیلاً به اختصار به ۴ مورد از این مسائل می‌پردازیم: یک. انسان سیاسی: نوع نگرش به ذات انسان، در مسائل فلسفه سیاسی و چگونگی سامان‌دهی آن‌ها مؤثر است. اسلام انسان را نیک‌سرشت می‌داند یا حریص؟ چگونه فلسفه سیاسی اسلام با این بحث ربط می‌یابد؟ این قبیل سؤال‌ها مسائل این بخش از فلسفه سیاسی هستند.

دو. مشروعیت: مفهوم مشروعیت در جامعه‌شناسی سیاسی رضایت مردم است زیرا دیدگاهی هنجاری به مسائل دارد اما در فلسفه سیاسی به معنای توجیه عقلانی اعمال قدرت است. کشف منبع و منشأ مشروعیت از دیدگاه اسلام و مقایسه بین نتایج حاصله در فلسفه سیاسی اسلام و کلام و فقه سیاسی از جمله مسائل این بخش است.

سه. عدالت: نویسنده ضمن بیان این مطلب که در تعریف عدالت نوعی ابهام و کلی‌گویی به چشم می‌خورد به بیان ۳ قسم از اقسام تعریف عدالت می‌پردازد (عدالت مثبت که موجب به انقلاب می‌شود، عدالت کلاسیک که بر تناسب نسبت‌ها و عدالت نوین که بر حقوق برابر تأکید دارند) و مسئله این بخش را تأثیرپذیری دانشمندان اسلامی از بحران‌های زمان در تعریف عدالت می‌داند.

چهار. کثرت‌گرایی: تکثرگرایی نظریه‌ای است با این نگرش فلسفی که تکثر بر وحدت برتری دارد. ویژگی اصلی کثرت‌گرایی اعتقاد به تفاوت و تنوع است. کثرت‌گرای قائل به تمایز و جدایی میان دولت و جامعه مدنی است.

نویسنده در ادامه به تبیین تفاوت دیدگاه اسلام با دیدگاه‌های مکاتب غربی پیرامون مسائل فلسفه سیاسی می‌پردازد و به همین منظور در پایان فصل به مطالعه تطبیقی فلسفه سیاسی اسلام با مکاتب مدرنیسم، پست مدرنیسم، لیبرالیسم، محافظه‌گرایی، جامعه‌گرایی، سوسیالیسم و فمینیسم می‌پردازد.

فصل سوم - مسائل و تاریخ کلام اسلامی

مؤلف معتقد است که کلام سیاسی اسلامی نیز همانند فلسفه سیاسی اسلامی دارای مسائل و تاریخ خاص خود است. کلام سیاسی بی‌بهره از امداد وحی نیست و از اینجاست که از فلسفه سیاسی فاصله می‌گیرد. در خصوص اهمیت مباحث کلامی معتقد است با توجه به مباحث کلامی است که جایگاه دین و انتظار از دین معین می‌گردد لذا مباحث کلامی در دید نویسنده اهمیت والایی دارد. وجود یا عدم وجود احکام ثابت از اهم مباحث و مسائل کلام سیاسی اسلامی است که نویسنده به بررسی این موضوع در آراء اندیشمندان اسلامی می‌پردازد. تفاوت دیدگاه به جانشینی پیامبر(ص) در دو نوع امامت و خلافت جلوه می‌کند که این امر در مباحث کلامی اهمیت والایی دارد. از دیدگاه نویسنده اهمیت این مسئله در کلام سیاسی شیعه در آن است که اثبات یا نفی آن؛ آثار مستقیمی در دیگر فروع دارد لذا موضوع امامت و ولایت یکی دیگر از مسائل کلام سیاسی در این کتاب معرفی شده است. دیگر مباحث کلامی مسئله نسبت عقل و وحی است. در خصوص این موضوع نویسنده عقل را نور الهی معرفی می‌کند و تقابل ایمان‌گرایی با عقل‌گرایی را مطرح کرده و بیان می‌کند که چگونگی پرداختن به مسائل کلامی با سنجیدن نسبت عقل و وحی نیز بی‌ارتباط نیست. حسن و قبح عقلی دیگر مسئله‌ای است که در این بحث معرفی شده و رابطه بین آن با احکام شرعی بیان گردیده است به این گونه که اگر عقل بر حسن یا قبح امری حکم کند شرع نیز بر آن حکم خواهد کرد. طرح مسئله قاعده لطف به این طریق که اولاً آیا این قاعده اعتبار دارد یا خیر و ثانیاً رهبری و زعامت در دوره غیبت امام معصوم را نیز در بر می‌گیرد یا نه؟ قسمتی دیگر از مسائل کلام سیاسی را در این کتاب به خود اختصاص داده است. در پایان فصل توضیحی چند خطی از تاریخ اندیشه متکلمان سیاسی اهمیت این موضوع را در دیدگاه دانش‌پژوهان اسلامی معین می‌کند.

فصل چهار - مسائل و تاریخ فقه سیاسی

در این فصل فقه سیاسی سنتی را تنها بخشی از فقه سیاسی دانسته و اعتقاد دارد که باید مسائل متحدث سیاسی را نیز در فقه بگنجانند. بر این اساس سعی می‌کند که بر خلاف فقه

سنتی که نظام‌مند نیست، مسائل فقه سیاسی مورد نظر خود را نظام‌مند کرده و آن‌ها را به ۴ دسته تقسیم کند: یک. مسائل مربوط به نظام سیاسی اسلام، دو. مسائل مربوط به سیاست داخلی، سه. مسائل مربوط به سیاست خارجی، و چهار. مسائل مربوط به تاریخ اندیشه سیاسی فقهای اسلامی. در ادامه جداگانه به تبیین مسائل هر قسمت پرداخته است.

فصل پنجم - مسائل و تاریخ مطالعات سیاسی تجربی (با گرایش اسلامی)

آنچه در این فصل مدنظر است، مطالعات سیاسی به عنوان یک علم تجربی است، که در واقع یکی از انواع گرایش‌های علوم سیاسی است. اولین سؤالی که در این زمینه مطرح می‌شود، امکان اتصاف مطالعات سیاسی تجربی به صفت اسلامی می‌باشد. برای اثبات امکان اتصاف این صفت، نویسنده مسائل تجربه سیاسی را به ۳ بخش تقسیم می‌کند، آن ۳ بخش عبارتند از: یک. مسائل دوران کلاسیک (سیاست نامه‌ها)، دو. مسائل معاصر، و سه. تاریخ اندیشه سیاسی علمای اسلامی. با این تقسیم‌بندی نویسنده به دنبال راهی تجربی برای اثبات مدعای خود است، به این گونه که رهیافت‌های تجربی را در گذشته اندرز نامه‌هایی می‌داند که علمای دین به سلاطین نوشته‌اند و در نتیجه در مرحله عمل این ادعا ثابت شده است. رهیافت‌های مسائل معاصر را جامعه‌شناسی، روان‌شناسی، اقتصادی، تاریخی، مردم‌شناسی و جغرافیایی اشاره می‌کند و با مطرح کردن مسائل کنونی جهان اسلام از قبیل نقش مردم در دولت اسلامی، همکاری با نظام جور و... بار دیگر به وقایع مورد تجربه جهان اسلام می‌پردازد تا بتواند مدعای خود را ثابت کند. اشاره به تاریخ اندیشه سیاسی علمای اسلامی (با گرایش تجربی) در پایان فصل نیز نشان می‌دهد که نویسنده به دنبال اثبات عینی وجود مسائل تجربی سیاسی با گرایش اسلامی است.

نقد و بررسی

گویا هدف نویسنده از شناساندن مسائل مطالعات سیاسی، باز کردن مدخلی برای ورود به مباحث بعدی است، توضیح آنکه خود مسائل به عنوان یک موضوع مستقل مورد عنایت نیست بلکه ارزش آن‌ها به مباحثی است که به دنبال آن مطرح می‌شود. شیوه نویسنده نیز

متناسب با هدف کتاب است. زیرا نویسنده سعی بر آن داشته که نظرات خود را اعمال نکند بلکه فقط به تعیین مسائل موجود در مطالعات سیاسی اسلام اکتفا کند و مدخل ورود به یافتن پاسخ برای این مسائل را برای خواننده باز گذارد، از طرفی واضح است که تنها با پاسخگویی به مسائل اندیشه سیاسی اسلام می‌توان به یک مکتب سیاسی واحد مبتنی بر مبانی اسلام دست یافت، لذا وجود این کتاب و امثال آن برای استخراج مکتب سیاسی اسلام از این دین مبین امری ارزشمند محسوب می‌شود.

تهیه و تدوین: سیدمحمدصادق کاظمی

دانشجوی کارشناسی ارشد پیوسته دانشگاه امام صادق(ع)

ورودی ۱۳۸۶

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی